NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

BADIIY MATNDA KONNOTATIV MA'NONING IFODALANISH XUSUSIYATLARI

Mavlanova Oybarchin
Mirzo Ulug' bek nomidagi
O' zbekiston Milliy universiteti
Ingliz tilshunosligi kafedrasi
PhD, katta o' qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada badiiy matnda konnotativ ma'noning yuzaga kelish xususiyatlari, uning leksik-semantik tabiati hamda matn mazmunini shakllantirishdagi o' rni tahlil qilinadi. Konnotativ ma'noning emotsional, baholovchi va obrazli komponentlari badiiy nutqning ta'sirchanligini ta'minlovchi muhim omillar sifatida yoritiladi. Shuningdek, so' zlarning kontekstual qo' llanishi natijasida yuzaga keladigan qo' shimcha ma'no qatlamlari, muallifning individual uslubi bilan bog' liq semantik xususiyatlar hamda konnotatsiyaning badiiy obraz yaratishdagi imkoniyatlari ko' rib chiqiladi.*

Kalit so' zlar: *konnotatsiya, konnotativ ma'no, denotativ ma'no, badiiy matn, emotsional-ekspressivlik, baholash, obrazlilik, kontekstual ma'no*

ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ КОННОТАТИВНОГО ЗНАЧЕНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Аннотация: *В данной статье анализируются особенности возникновения коннотативного значения в литературном тексте, его лексико-семантическая природа и роль в формировании содержания текста. Выделены эмоциональные, оценочные и образные компоненты коннотативного значения как важные факторы, обеспечивающие эффективность художественной речи. Также рассматриваются дополнительные смысловые слои, возникающие в результате контекстного использования слов, семантические особенности, связанные с индивидуальным стилем автора, и возможности коннотации в создании художественного образа.*

Ключевые слова: *коннотация, коннотативное значение, денотативное значение, литературный текст, эмоционально-экспрессивность, оценка, образность, контекстное значение*

FEATURES OF THE EXPRESSION OF CONNOTATIVE MEANING IN A LITERARY TEXT

Abstract: *This article analyzes the characteristics of the emergence of connotative meaning in literary texts, its lexico-semantic nature, and its role in shaping the text's content. The emotional, evaluative, and figurative components of connotative meaning are highlighted as key factors contributing to the impact of literary discourse. Additionally, the article examines layers of additional meaning arising from the contextual use of words, semantic features linked to the author's individual style, and the potential of connotation in creating artistic imagery.*

Keywords: *connotation, connotative meaning, denotative meaning, literary text, emotional-expressiveness, evaluation, imagery, contextual meaning.*

KIRISH. Til birliklari nafaqat muayyan predmet, hodisa yoki tushunchani ifodalash, balki so' zlovchining ularga nisbatan hissiy munosabati, bahosi va individual qarashlarini aks ettirish xususiyatiga ham ega. Ayniqsa, badiiy matnda so' zlarning qo' shimcha ma'no qatlamlari muhim ahamiyat kasb etib, asarning mazmuniy teranligi, obrazlilik darajasi va emotsional ta'sirchanligini ta'minlaydi. Shu jihatdan konnotativ ma'no hodisasini o' rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Konnotatsiya til birligining asosiy, ya'ni denotativ ma'nosiga qo' shimcha ravishda yuzaga keladigan emotsional, ekspressiv, baholovchi va assotsiativ ma'nolar majmuini anglatadi. Ushbu ma'no qatlamlari so' zning lug' aviy mazmunini boyitib, uning muayyan kontekstda o' ziga xos semantik xususiyat kasb etishiga imkon yaratadi. Badiiy asarlarda konnotativ ma'no yozuvchining individual uslubi, qahramonlarning ruhiy holati, o' zaro munosabatlari hamda tasvirlanayotgan voqea-hodisalarga bo' lgan munosabatini ifodalashda muhim vosita sifatida namoyon bo' ladi. Badiiy matnda konnotativ ma'noning yuzaga chiqishi ko' pincha so' z tanlovi, ko' chma ma'no, metafora, epitet, o' xshatish va boshqa lingvistik vositalar bilan uzviy bog' liqdir. Bunda muayyan so' zning ma'nosi faqat lug' aviy izoh bilan cheklanmay, matnning umumiy mazmuni, nutqiy vaziyat va obrazlar o' rtasidagi munosabatlar orqali yanada kengayadi. Natijada til birliklari o' quvchida turli hissiy kechinmalar va assotsiatsiyalarni yuzaga keltiradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi badiiy matnda konnotativ ma’noning ifodalanish xususiyatlarini aniqlash, uning asosiy semantik komponentlarini tavsiflash hamda matnning emotsional-ekspressiv va obrazli mazmunini shakllantirishdagi rolini ochib berishdan iborat. Tadqiqot jarayonida konnotativ ma’noning leksik-semantik xususiyatlari, kontekst ta’sirida o‘ zgarishi va badiiy ifoda vositalari bilan aloqasi tahlil qilinadi. Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati konnotativ ma’noning badiiy matn semantikasidagi o‘ rnini aniqlashtirish, matnni lingvistik tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish hamda badiiy asarlarda so‘ zlarning qo‘ shimcha ma’no qatlamlarini izohlashga xizmat qilishi bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Konnotativ ma’no masalasi semantika, leksikologiya va stilistika doirasida keng o‘ rganilgan bo‘ lib, ushbu hodisaning mohiyatini aniqlashda jahon tilshunosligida shakllangan nazariy qarashlar muhim ahamiyat kasb etadi. Konnotatsiya tushunchasi til birliklarining denotativ mazmunidan tashqari emotsional, baholovchi va assotsiativ xususiyatlarini izohlashga xizmat qiladi. Mazkur hodisani o‘ rganish tilning nafaqat axborot uzatish, balki insonning hissiy munosabati va subyektiv qarashlarini ifodalash imkoniyatlarini ham ochib beradi. Fransuz tilshunosi Ferdinand de Sossyurning til belgisi haqidagi qarashlari til shakli va mazmuni o‘ rtasidagi munosabatlarni o‘ rganish uchun nazariy asos yaratgan. Uning konsepsiyasi konnotatsiya nazariyasini bevosita to‘ liq ifodalamasada, til birliklarining ma’no xususiyatlarini tizimli o‘ rganish uchun muhim metodologik zamin hisoblanadi. Lui Yelmslevning semiotik qarashlari esa ifoda va mazmun sathlari o‘ rtasidagi munosabatlarni chuqurroq tahlil qilish imkonini bergan. Roland Bartning semiologik tadqiqotlarida belgilarning qo‘ shimcha ma’nolari, madaniy assotsiatsiyalar va ramziy mazmun masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Ingliz tilshunosligida Geoffrey Leechning *Semantics: The Study of Meaning* asarida ma’no turlari, jumladan, konnotativ ma’no hamda uning tushuncha ma’nosidan farqli jihatlari yoritilgan. Olim konnotativ ma’noni so‘ zning referentiga oid qo‘ shimcha assotsiatsiyalar bilan bog‘ laydi. Bu yondashuv badiiy matnda so‘ zlarning emotsional va baholovchi xususiyatlarini tahlil qilish uchun muhim nazariy asos bo‘ lib xizmat qiladi. Stephen Ullmannning semantika bo‘ yicha tadqiqotlarida ham so‘ z ma’nosining murakkab tabiati, ma’no o‘ zgarishlari va uslubiy xususiyatlari masalalari o‘ rganilgan. O‘ zbek tilshunosligida ham so‘ z ma’nosi, ko‘ chma ma’no, uslubiy bo‘ yoqdorlik va badiiy nutqning ifoda imkoniyatlari yuzasidan muhim tadqiqotlar amalga oshirilgan. Sh. Rahmatullayevning o‘ zbek tili frazeologiyasi va leksikologiyasiga oid ishlari, E. Qilichevning badiiy tasvir vositalari va stilistikaga doir tadqiqotlari so‘ zlarning qo‘ shimcha ma’no qatlamlarini tushunishda ahamiyatlidir. Shuningdek, R. Qo‘ ng‘ urovning o‘ zbek tili stilistikasiga oid ishlari badiiy nutqda obrazlilik va ekspressivlikni yuzaga keltiruvchi vositalarni tahlil qilish uchun nazariy asos beradi. Mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko‘ rsatadiki, konnotativ ma’no til birliklarining semantik imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, badiiy matnning emotsional ta’sirchanligi va obrazlilik darajasini belgilashda ham muhim o‘ rin tutadi. Shu sababli konnotatsiyaning leksik-semantik komponentlari, kontekstual namoyon bo‘ lishi va badiiy ifoda vositalari bilan munosabatini yaxlit holda o‘ rganish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Mazkur tadqiqotda badiiy matnda konnotativ ma’noning ifodalanish xususiyatlarini aniqlash va uning semantik hamda uslubiy imkoniyatlarini yoritish maqsadida tavsifiy, semantik, kontekstual va lingvostilistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar badiiy matn tarkibidagi til birliklarining asosiy lug‘ aviy ma’nosi bilan bir qatorda, ularning qo‘ shimcha emotsional, baholovchi va obrazli ma’no qatlamlarini aniqlash imkonini beradi. Tavsifiy metod yordamida konnotativ ma’noga ega til birliklarining asosiy xususiyatlari belgilandi va ularning badiiy matndagi qo‘ llanish holatlari tavsiflandi. Semantik tahlil orqali so‘ zlarning denotativ va konnotativ ma’nolari o‘ rtasidagi munosabatlar o‘ rganildi. Bunda birliklarning ijobiy yoki salbiy baho ifodalashi, hissiy munosabatni aks ettirishi hamda qo‘ shimcha assotsiativ ma’nolarni yuzaga keltirishi e’tiborga olindi. Kontekstual tahlil metodi so‘ z va iboralarning muayyan badiiy vaziyatda kasb etadigan ma’nosini aniqlash uchun qo‘ llanildi. Chunki ayrim til birliklarining konnotativ xususiyati ularning alohida lug‘ aviy ma’nosidangina emas, balki matnning umumiy mazmuni, qahramonlar munosabati va tasvirlanayotgan voqea-hodisalar bilan aloqador holda namoyon bo‘ ladi. Lingvostilistik tahlil esa metafora, epitet, o‘ xshatish va boshqa badiiy tasvir vositalarining konnotativ ma’no shakllanishidagi ishtirokini aniqlashga xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida badiiy matndagi til birliklari ularning semantik mazmuni, emotsional-ekspressiv xususiyatlari va kontekstual vazifalari asosida tahlil qilindi. Natijada konnotativ ma’noning badiiy obraz yaratish, muallif munosabatini ifodalash va matnning ta’sirchanligini kuchaytirishdagi ahamiyatini aniqlashga yo‘ naltirilgan metodologik yondashuv shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Badiiy matnda konnotativ ma’no til birliklarining mazmuniy imkoniyatlarini kengaytiruvchi va matnning emotsional-ekspressiv xususiyatlarini shakllantiruvchi muhim semantik hodisalardan biridir. So‘ zning denotativ ma’nosi muayyan predmet yoki hodisani ifodalasa, konnotativ ma’nosi unga nisbatan hissiy munosabat, baho va qo‘ shimcha assotsiatsiyalarni yuzaga chiqaradi. Shu sababli badiiy asarni lingvistik tahlil qilishda so‘ zlarning lug‘ aviy ma’nosi bilan cheklanib qolmasdan, ularning matn tarkibidagi qo‘ shimcha ma’no qatlamlarini ham o‘ rganish zarur. Konnotativ ma’noning asosiy ko‘ rinishlaridan biri emotsional ma’no hisoblanadi. Bunday ma’no qahramonlarning quvonch, qayg‘ u, qo‘ rquv, g‘ azab, mehr yoki nafrat kabi kechinmalarini ifodalashda namoyon bo‘ ladi.

Masalan, ingliz tilidagi *dear, darling, miserable, dreadful* kabi birliklar kontekstga qarab mehr, achinish, salbiy munosabat yoki kuchli hissiy kechinmalarni ifodalashi mumkin. O‘ zbek tilidagi *azizim, bechora, sho‘ rlik, razil* kabi so‘ zlar ham tegishli nutqiy vaziyatlarda hissiy munosabatni yuzaga chiqaradi. Mazkur birliklarning konnotativ xususiyati ularning lug‘ aviy mazmuni bilangina emas, balki qahramonlar o‘ rtasidagi munosabat va muallifning tasviriy maqsadi bilan ham belgilanadi.

Konnotatsiyaning yana bir muhim ko‘ rinishi baholovchi ma’no bilan bog‘ liq. Badiiy matnda ayrim so‘ zlar tasvirlanayotgan shaxs yoki hodisaga nisbatan ijobiy yoxud salbiy munosabatni ifodalash uchun xizmat qiladi. Masalan, ingliz tilidagi *courageous* va *cowardly* birliklari shaxsning xatti-harakatiga qarama-qarshi baho beradi. O‘ zbek tilidagi *jasur* va *qo‘ rqoq* so‘ zlari ham shaxsning xususiyatlarini baholashda qo‘ llanadi. Biroq baholashning aniq yo‘ nalishi ayrim vaziyatlarda kontekstga bog‘ liq bo‘ lishi mumkin. Muallifning so‘ z tanlovi orqali qahramonning xarakteri, ijtimoiy mavqei va boshqa obrazlarga munosabati ochib beriladi. Konnotativ ma’noning obrazlilik bilan aloqasi, ayniqsa, ko‘ chma ma’noda qo‘ llangan so‘ z va birikmalarda yaqqol ko‘ rinadi. Metafora, epitet va o‘ xshatish kabi badiiy tasvir vositalari so‘ zlarning odatiy ma’nosini kengaytirib, o‘ quvchi ongida muayyan tasavvur va assotsiatsiyalarni shakllantiradi. Masalan, *a heart of stone* birikmasi so‘ zma-so‘ z talqinda toshdan yasalgan yurakni anglatsa-da, badiiy kontekstda shafqatsizlik yoki hissiy befarqlikni ifodalashi mumkin. O‘ zbek tilidagi *toshbag‘ ir inson* birikmasi ham shunga yaqin mazmunni yuzaga chiqaradi. Ushbu misollar obrazli ifoda vositalarining konnotativ ma’no shakllanishidagi o‘ rnini ko‘ rsatadi. Bundan tashqari, konnotativ ma’no kontekst ta’sirida o‘ zgarishi yoki yangi mazmun kasb etishi mumkin. Muayyan so‘ z bir vaziyatda ijobiy munosabatni ifodalasa, boshqa vaziyatda kinoya, istehzo yoki salbiy baho vositasiga aylanishi ehtimoldan xoli emas. Masalan, *What a clever idea!* jumlasi samimiy maqtov sifatida ham, tegishli kontekst va ohangda kinoyali munosabat sifatida ham talqin qilinishi mumkin. O‘ zbek tilidagi «Juda aqlli ish qilibsiz!» jumlasi ham vaziyatga qarab chin maqtov yoki istehzo ma’nosini anglatadi. Demak, konnotativ ma’noni aniqlashda til birligining o‘ zi bilan bir qatorda, uning kontekstual qurshovi va kommunikativ vaziyatini hisobga olish muhimdir. Tahlillar shuni ko‘ rsatadiki, konnotativ ma’no badiiy matnda bir nechta vazifani bajaradi: qahramonlarning hissiy holatini ifodalaydi, tasvirlanayotgan voqea-hodisalarga baho beradi, badiiy obrazlarning individual xususiyatlarini ochib beradi hamda matnning ta’sirchanligini kuchaytiradi. Uning yuzaga chiqishida leksik tanlov, ko‘ chma ma’no va kontekst o‘ zaro chambarchas aloqada bo‘ ladi. Shunday qilib, konnotatsiya badiiy matn semantikasining muhim tarkibiy qismi bo‘ lib, asarning mazmuniy va uslubiy xususiyatlarini belgilashda katta ahamiyat kasb etadi.

XULOSA. Badiiy matnda konnotativ ma’noning ifodalanish xususiyatlarini o‘ rganish til birliklarining mazmuniy imkoniyatlarini chuqurroq anglash va badiiy nutqning ta’sirchanlik mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari konnotativ ma’no denotativ mazmunni to‘ ldiruvchi emotsional, baholovchi va assotsiativ komponentlar orqali namoyon bo‘ lishini ko‘ rsatadi. Ushbu komponentlar badiiy matnda muallifning munosabatini ifodalash, qahramonlarning ruhiy holatini yoritish va tasvirlanayotgan voqea-hodisalarga muayyan baho berishda muhim o‘ rin tutadi. Tahlillar asosida konnotativ ma’noning shakllanishi leksik birliklarning semantik xususiyatlari, ko‘ chma ma’noda qo‘ llanishi va kontekst bilan munosabatiga bog‘ liqligi aniqlandi. Metafora, epitet, o‘ xshatish hamda hissiy-baholovchi leksika konnotativ mazmunni yuzaga chiqaruvchi muhim vositalar sifatida namoyon bo‘ ladi. Shu bilan birga, bir xil til birligi turli kontekstlarda har xil emotsional yoki baholovchi mazmun kasb etishi mumkin. Bu holat konnotativ ma’noni aniqlashda kontekstual tahlilning ahamiyatini tasdiqlaydi. Umuman olganda, konnotativ ma’no badiiy matnning semantik boyligi, obrazliligi va emotsional-ekspressivligini ta’minlovchi muhim lingvistik hodisadir. Uni kompleks ravishda o‘ rganish badiiy asarlarning mazmunini chuqurroq anglash, muallifning individual uslubini tavsiflash va til birliklarining kontekstual imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Mazkur yo‘ nalishdagi keyingi tadqiqotlarda konnotativ ma’noning turli janrlardagi namoyon bo‘ lishini hamda ingliz va o‘ zbek badiiy matnlaridagi o‘ xshash va farqli xususiyatlarini aniq matn namunalari asosida qiyosiy o‘ rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Leech G. N. Semantics: The Study of Meaning. 2nd ed. — Harmondsworth: Penguin Books, 1981.

2. Ullmann S. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. — Oxford: Basil Blackwell, 1962.

3. Lyons J. Semantics. Vol. 1. — Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

4. Barthes R. Elements of Semiology. Translated by Annette Lavers and Colin Smith. — New York: Hill and Wang, 1968.

5. Saussure F. de. Course in General Linguistics. Translated by Wade Baskin. — New York: Philosophical Library, 1959.

6. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. — М.: Просвещение, 1990.

7. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. — Тошкент: Фан, 1977.
8.Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. — Тошкент: Қомуслар Бош таҳририяти, 1992.